

SAVIVALDYBIŲ KŪRIMOSI ANTROPOLOGIJA

Morkūnaitė-Lazauskienė, Aistė. *Lietuvos Respublikos savivaldybių raida 1918–1920 m.*
Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2007, 286 p.

Pirmas įspūdis paėmus į rankas Aistės Lazauskienės monografiją – tradicinis solidžia iki šiol didžiaja dalimi nepanaudotų šaltinių baze paremtas darbas. Juo labiau kad ir pati autorė pažymi, jog gausi šaltinių bazė esą nulėmė darbo aprašomąjį pobūdį (p. 11). Į tradicinį pobūdį tarsi nurodytų ir visiškai standartinis monografijos pavadinimas, kuriame naudojamas kliše seniai virtęs žodis „raida“. Istorikai šiuo žodžiu jau pernelyg piktnaudžiauja. Įsigilinus į darbą tradiciškumo įspūdis išblanksta. Giliau pastudijavus knygą, atsiranda supratimas, kad tai – ne eilinis darbas lietuvių istoriografijoje. Ne tik dėl mažai tirtos temos pasirinkimo. Autorė siekia ne tiek suprasti lietuvišką vietos savivaldos formavimosi specifiką geriausios vietos savivaldos formavimosi patirties ar teorinio vietos savivaldos modelio atžvilgiu, kiek gilinasi į vietos savivaldos konkrečią kasdienybę, praktinio vietos savivaldos įgyvendinimo aplinkybes ir sunkumus. Tiesa, tą daugiausia nulėmė pasirinktas tyrimui laikotarpis, kuris buvo labai dinamiškas, bet kuriame stichiškumo daugiau nei tvarkos. Autorė visgi pasiryžo panirti į stichiją, įžiūrėti joje tam tikrų tendencijų, tam tikros ryškėjančios tvarkos kontūrus. Ir jai tas pavyko, nors užduotis tikrai nebuvo lengva.

Knygos autorė savo tyrimo metodus apibūdina itin tradiciškai: „siekiant įgyvendinti užsibrėžtus tikslus ir uždavinius naudotasi naratyviniu ir palyginamuoju metodu“ (p. 11). Drįsčiau tvirtinti, kad Aistė Lazauskienė nėra iki galo pati perpratusi, kad jos darbo metodas yra kur kas originalesnis nei visi jos paminėtieji. Sąlygiškai ir pačia bendriausia prasme galima jį vadinti antropologinės prielaidos metodu. Istorikė ypatingą dėmesį skiria detalėms, to laikmečio koloritui, kalbai. Galima būtų pateikti daugybę pavyzdžių, kaip integruojant ano meto dokumentų kalbos intarpus į istorinę naratyvą gaunamas gyvas ir spalvingas vaizdas, atskleidžiamas epochos autentiškas koloritas („<...> penkios šešios ypatingos pareiškė, kad jie nusistatę bolševikiškai ir laukia ateinant „draugų“ iš Rusijos ir jokių valsčių savivaldybių tvirti nenori“ (p. 131); skambiausias protestų argumentas – tai laisvės apsispręsti „pamynimas“ (p. 142); pagal kitus šaltinius Joniškėlio apskrities komitetas susidėjo iš „samozvancų“, kurie tarnavo prie bolševikų“ (p. 202); Jonavos viršaitis Skarupskis „keršto tikslu“ rekvizavo Aleksandro Pinkevičienės veršingą karvę (p. 217.) ir t. t.) Autorė aprašo balsavimo kamuoliukais tvarką, reikalingą beraščiams balsuotojams. Tuo nepasitenkinant, pažymima, kad neturint kamuoliukų buvo naudojamos pupos, žirniai, taip pat nurodo, kad šitaip balsuojant ne visada pavykdavo užtikrinti slaptumą, nes metant pupą į puodelį skambėdavo, o iš skambesio galima buvo nustatyti, į kurį puodelį (už ar prieš

kandidatą) buvo metama ta pupa. Tyrinėtoja kritikuoja daugelį nepakankamai šaltinių panaudojusių ir skubotų apibendrinimų paskelbusių mokslininkų. Pavyzdžiui, ji tikslina J. Sireiką, teigusį, jog Šiauliuose rinkimai 1918 m. vyko naudojant proporcinę rinkimų sistemą, ir nurodo, kad rinkimai vyko pagal savotišką nemokšų sistemą: kiekvienam kandidatui būdavo priskiriama tiek balsų, kiek gaudavo jo sąrašas. Laimėti tad daugiausia šansų turėjo keliuose sąrašuose kandidatavę asmenys. Detalus rinkimų į savivaldybes organizavimo ir jų eigos įvairiose vietovėse aprašymas įtikinamai parodo, kad Lietuvoje 1918–1919 m. nebuvo pakankamai pasirengta vietos atstovaujamosios demokratijos, besiremiančios aiškia ir nuosekliai taikoma rinkimų sistema, kūrimui. Autorės aprašytas rinkimų organizavimo savivaldybėse realios eigos procesas rodo, kad labai menkai buvo suprantamas atstovavimo principas, juk su moderniu atstovavimu nesuderinamas išrinktinių asmenų išankstinių kvotų (monografijos autorė naudoja šiuo atveju sąvoką „proporcija“, kas yra netikslu ir truputį klaidina skaitytoją) nustatymas tautybėms ar netgi religinėms grupėms, kuris buvo neretas organizuojant pirmuosius rinkimus į savivaldybes. Tai – ne modernaus atstovavimo nuo visos nacijos (tautinės valstybės piliečių visumos) ar (savivaldybės atveju) nuo visos vietinės bendruomenės principas, o viduramžiško luominio atstovavimo principo modifikuotas variantas. Be kita ko, tai liudija, kad nebuvo dar nusistovėjusi Lietuvos pilietinės tautos samprata, ji buvo daugiau popierinė, realiame gyvenime dar neveikė. Kita vertus, be iš anksto sutartų kvotų pagal tautybes kai kuriose teritorijose, matyt, būtų buvę labai sunku suorganizuoti rinkimus. Centrinė valdžia taip pat buvo itin silpna ir tuo galima paaiškinti, kodėl toleravo labai skirtingą vietos valdžios organizavimo tvarką, net nepakankamai aiškiai nustatė vietos valdžios organizavimo taisykles, jas dažnai keitė. Pati vietos valdžios sąranga buvo suprantama labai skirtingai. Iš centro valdžios perduodami vienas kitam prieštaraujantys nurodymai, neaiškios teritorinės savivaldybių ribos ir pan. Kita vertus, tai natūralu to meto aplinkybėmis, tik kartais istoriografijoje gal pernelyg paviršutiniškai tai vaizduota. Autorės nuopelnas – realistinis labai komplikuoto ir prieštaringo savivaldybių kūrimosi proceso rekonstravimas. Būtent ne pavienių faktų pateikimas, o pakankamai detalus visuminio vaizdo aprašymas. Knygoje gilinamasi į realias savivaldybių rinkimų aplinkybes, fiksuojama, kad Darsūniškio valsčiaus viršaitis buvo išrinktas „tik su keliom bobom ir vaikais ir desetu kvailesnių vyrų“ arba, kad Vilkaviškio rinkimų komisija atsisakė uždrausti balsuoti vagims ir sėdėjusiems kalėjime ir sulaukė Vilkaviškio apskrities viršininko skundo, konstatavusio, kad rinkimuose dalyvavo „visoki plėšikai“ (p. 92). Tame pat Vilkaviškyje rinkimų dieną buvo draudžiama agituoti tik rinkimų vietoje ir Gedimino gatvėje „nuo tilto iki pliumpo“ (p. 93). Detaliai aptariamas ne tik tautinių mažumų (aprašant ir buitinio antisemitizmo faktus), o, kiek leidžia duomenys, ir moterų dalyvavimas bei kandidatavimas rinkimuose į savivaldybes. Taip pat pateikiama charakteringų pavyzdžių, tarkim, Žiežmarių vyrų pareiškimas: „neleisim moterų komitetan. Ar tai maža jos mumis jodinėja“, ar tai, kad Panevėžio apskrityje į parapijos atstovų suvažiavi-

mą išrinktą moterį netrukus pakeitė jos vyras, nuvaręs „pačią blynų kept“ (p. 225). Monografijoje stengiamasi labai atidžiai atsižvelgti į savivaldybių kūrimosi laikmečio atmosferą, to meto žmonių mąstysenos ir jausenos subtilybes. Tačiau laikmečio neįprastumas (ano laiko žmonių elgsenos keistenybės šių dienų žmogaus požiūriu) formuoja tam tikrą reakciją. A. Lazauskienė stengiasi išlikti santūri, tačiau savo požiūrį kartais reiškia švelnia subtilia ironija. Pavyzdžiui, aprašydama vietos žmonių santykių su centro valdžios atstovais, įdeda tokį pasažą: „kartais nelabai aišku, ar pasisakyta prieš pačią apskrities viršininko instituciją, ar prieš konkretų asmenį ir jo gebėjimus dirbti. Antai Biržų apskrities gyventojai piktinosi, kad į šias pareigas paskirtas Vabalninko vaistininkas, kuris „gal vaistus ir gerai sutvarko, bet apskričio tvarkymui – tai visai netinka“ (p. 184). Arba komentuodama savųjų ir svetimųjų priešpriešą ano meto lietuvių mąstysenoje rašo, kad ataskaitose apie valsčių komitetų kūrimąsi pasitaiko tokie terminai kaip „žmonės“ ir „žydai“. Pateikdama ataskaitos ištrauką: „Į Semeliškių komitetą išrinkti 8 žmonės ir 1 žydas, tarp tų aštuonių yra ir vienas lenkas, ir vienas baltgudys“, – Aistė Lazauskienė ironiškai apibendrina, kad pagal šią ataskaitą išeina, kad lenkas ir „baltgudys“ priklauso „žmonėms“, o žydas – ne. (p. 121.) Ši švelni ironija yra veikiau sveikintina, negu kad uždraustina, nes rodo siekį suprasti, sukurti diskusinę, dialogo įtampą tarp autorės ir jos aprašinėjamų herojų. Pratarmėje dialogo paieškos yra nusakomos linkėjimu knygos skaitytojui „atrasti paralelių tarp ano meto ir šių dienų savivaldybių“. Kaip vienas iš knygos skaitytojų turiu pasakyti, kad man labiau pavyko pamatyti ne paraleles, o didžiulius skirtumus, bent jau tarp tų sąlygų, kuriomis savivaldybės kūrėsi nepriklausomos Lietuvos pradžioje (1918–1920 m.) ir atkūrus Lietuvos Respublikos nepriklausomą valstybingumą XX a. pabaigoje. Ir tai, be abejo, yra monografijos reikšmingo indėlio ženklas, nes istorinės situacijos autentiško unikalumo atskleidimas nėra nei lengvas, nei iš anksto garantuotas.

Taigi A. Morkūnaitės-Lazauskienės metodas, kaip matyti iš šių ir kitų pavyzdžių, kurių dar daug galima būtų rasti, yra akivaizdžiai individualizuojantis, o ne generalizuojantis. Tai tas metodas, kurį išsamiai yra aptaręs vokiečių istorijos filosofas ir metodologas H. Rickertas. Pasak šio autoriaus, istorijos sąvoka skiriasi nuo gamtos (ir nuo socialinių) mokslų tuo, kad ji yra „vienkartinio ypatingo ir individualaus vyksmo sąvoka“. Kita vertus, panašūs tyrimo metodai yra naudojami ir socialinių mokslininkų tyrimuose, galbūt artimiausia monografijos autorės žiūros perspektyvai būtų Haraldo Garfinkelio etnometodologija ar Cliffordo Geertzo „tankaus aprašymo“ metodas.

Apibendrinimai A. Lazauskienės darbe – nuosaikūs, orientuoti į jau istoriografijoje žinomų teiginių korekcijas, bet ne į drąsias generalizacijas. Galėtume sakyti, kad recenzuojamas darbas – savotiška išsami ir nuodugni Lietuvos savivaldybių gyvavimo 1918–1920 m. etnografija ar antropologija. Be kita ko, pirmąkart nagrinėjami, aprašomi ir susisteminami tie savivaldybių kūrimosi aspektai, kurie iki šiol buvo beveik netyrinėti, t. y. rinkimų sistemų taikymo praktikoje problemos ir kuriozai, nelietuvių tautybės piliečių dalyvavimas savivaldybių veikloje, kalbos problema savivaldybėse,

savivaldybių pareigūnų ir tarnautojų socialinis portretas. Argi neįdomu sužinoti, jog Panevėžyje 1919 m. gatvių pavadinimus savo kalbomis rašyti reikalavo lenkai, žydai ir karaimai. Dėl to teko aiškinti: „jeigu jau rašyti lenkiškai ir žydiškai, tai mes reikalaujame, kad ir kitų tautų, katros yra mažiau skaitlingos, taipogi neužgauti: kaipo gudų, vokiečių, latvių, karaimų, o kad tokia ilga litanija nereik krauti ant kertės gatvės apie tai neabejojame, todėl gi ir turi būti tik viena valdiška kalba rašoma, tada tuomi nei vieno neužgausim“ (p. 138). Darbo stiprybė yra ne išvados (jas paskaičius darbo vertės nesuprasi), o darbo visuma bei daugybė konkrečių į darbą įtalpintų (paskelbtų) detalių. Būtent šis darbas aiškiai parodo humanitarinių ir(ar) socialinių mokslų sugamta-mokslinimo šalininkams, kad jų metodologinė (tikslų bei uždavinių formulavimas ir hipotezės kėlimas, griežtomis sąvokomis ir aiškiai apibrėžta metodologija grindžiamas tyrimas ir jo rezultatų apibendrinimas bei pateikimas išvadų pavidalu) schema tam tikrais atvejais yra visiškai nevaisinga ir netgi galėtų būti žalinga. Juo labiau ji negali būti vienintelė teisinga.

Paminėtinas dalykas yra tas, kad iš darbe pateiktų faktų matyti, kad Lietuvos savivaldybės kūrėsi ne tuščioje vietoje, o perimdamos carinės Rusijos vietos savivaldos paveldą, tegu ir labai nemodernų. Todėl tarsi ir būtų reikalinga darbe „rusišką“ paveldą aptarti kiek detaliau (dabar tam skirtas gal puslapis). Nors, kita vertus, tai atskiro tyrinėjimo reikalaujantis uždavinys. Monografijos išliekamąją vertę didina kruopščiai sutvarkytos nuorodos, priedai, iliustracijos ir ypač – vietovardžių rodyklė, nors nagrinėjamos temos požiūriu vertinga galėjo būti ir asmenvardžių rodyklė. Bet bent jau viena rodyklė yra akivaizdus monografijos privalumas palyginti su daugeliu visai be jokių rodyklių išleidžiamų mokslinių veikalų.

Saulius Pivoras